

ПОГЛЯДИ С.Ф. РУСОВОЇ НА ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Наталія ТАРАПАКА, Аліна МАРТИН (Кіровоград)

Постановка проблеми. Відродження й розвиток української педагогіки в самостійній Українській державі стало насущною проблемою нашого часу. Приклад життя й творчості, педагогічна й просвітницька діяльність, творча спадщина видатних вітчизняних педагогів, заборонених чи навмисно замовчених тоталітарним ладом, відіграє в цьому процесі визначальну роль. Це тим більш важливо, що Україна багата на талановитих педагогів, які заслужили світової слави й честі не тільки в своїй вітчизні, але у всієї світової цивілізації.

Історія розпорядилася так, що український народ на багато століть втратив свою незалежність і державність. Але в умовах чужої окупації він самостійно боровся за відновлення своєї держави, за збереження національної культури і національної школи.

Вагомий внесок у розвиток дошкільної освіти, зокрема морального виховання дошкільників зробила Софія Федорівна Русова. Праці Софії Русової – не тільки історичний факт, а й цілком сучасний із сьогоднішніх позицій погляд на загальну проблему моральної освіти, визначення її цілей, завдань, основних принципів побудови змісту, форм і методів організації духовно-морального виховання і навчання.

С.Русова продовжила вивчення ідей морального виховання, які були закладені Й.Г.Песталотці, Ф.Фребелем, К.Д.Ушинським, популяризувала праці своїх сучасників, а саме: О.Декролі, М. Монтесорі, Д. Дьюї, П.Ф. Лесгафта та багатьох інших зарубіжних і вітчизняних учених. С. Русова стверджувала, що моральне виховання може бути ефективним

лише тоді, коли воно починається з наймолодшого віку дитини та має цілеспрямований та планомірний характер. Освітня діяльність і педагогічна спадщина С.Ф.Русової не залишилися непоміченими як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками.

Аналіз останніх досліджень. До числа перших дослідників, які започаткували процес відродження педагогічної спадщини С. Русової, входять такі педагоги як Н. Дічек, І. Зайченко, В. Качкан, Т. Ківшар, Є. Коваленко, З. Нагачевська, О. Проскура, О. Сухомлинська, які висвітили цілу низку проблем теоретичної, методичної та практичної спадщини С.Ф.Русової. За результатами вивчення бібліографії досліджень педагогічної спадщини було виявлено значну кількість наукової інформації, яка представлена у бібліографічних довідниках, окремих розділах книг із історії педагогіки, дисертаціях, фахових і публіцистичних статтях. Ці напрацювання широко застосовуються в сучасній науковій та педагогічній практиці. Вивченню життєвого, творчого шляху та спадщини Софії Русової присвятили свої дисертаційні дослідження Г. Груць, І.Пінчук, Л. Гонюкова, О.Джус, Н. Маліновська, О. Пшеврацька, ВА. Сергєєва, О.Пеньковець, О.Таран, О.Фролова. Проблема розкриття творчої спадщини видатного педагога, просвітителя, громадського діяча, автора багатьох досліджень із педагогіки, історії, географії, дошкільної та позашкільної освіти знайшла відображення у працях багатьох сучасних науковців (Л.Д. Березівська, Л.П. Вовк, І.В. Зайченко, Г.П. Пустовіт, О.В. Сухомлинська та інших).

Метою статті є проаналізувати ідеї та погляди Софії Русової щодо засад організації морального виховання дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Софія Русова увійшла в історію світової педагогіки як відомий теоретик дошкільного виховання дитини, запропонувавши власну систему дошкільного виховання, в основу якої покладено ідею виховання дошкільнят на національному ґрунті.

Особливу увагу С. Русова приділяла концепції національного виховання над якою працювала багато років, це, власне, основна ідея і тема що об'єднує більшу частину її досліджень.

У праці «Дошкільне виховання» С. Русова опрацьовує вихідні положення про значення національної системи виховання. Серед них основні:

- Міцнішою нацією в наш час виявляє себе та, яка краще за інші вичерпала у вихованні свої глибокі національні скарби і дала вільний розвиток національній психології – Німеччина, Англія, Японія

- Національне виховання виробляє у дитини не подвійну хистку мораль, а сприяє формуванню міцної цілісної особистості.[6]

- Національне виховання через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до інших народів і тим приведе не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами та націями [7].

На формування концепції національної освіти С. Русової суттєво вплинув стан початкової освіти і педагогічної науки в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття. Початкова освіта цього періоду була представлена найреакційнішою теорією, яку обстоювали педагоги офіційного, релігійно-монархічного напрямку правлячої еліти, які визначали зміст початкової освіти в народній школі як засвоєння формальних навичок читання, письма, рахунку.

Альтернативу такому змісту навчання в початковій освіті висували педагоги демократичного напрямку: Х. Алчевська, С. Васильченко, Б. Грінченко, Т. Лубенець, С. Русова, Я. Чепіга. Вони прагнули замінити схоластичну, авторитарно-догматичну відірваність навчання учнів від життя новою педагогічною системою, яка б задовольняла життєві потреби народу. Загальна початкова освіта, на їхню думку, покликана забезпечити науковість змісту і методів навчання, умови для виявлення самостійності й активності учнів, розвитку їхніх інтелектуальних сил і творчих здібностей. Такий стан початкової освіти в досліджуваний період свідчив про те, що

державна політика в галузі освіти не враховувала потреби соціального, економічного і культурного розвитку суспільства [5].

С. Русова спрямовувала свої концептуальні ідеї на створення національної системи освіти, стверджуючи, що «ідея національної школи вже пустила міцне коріння в ґрунті всесвітнього виховання. Намагання усіх народів до забезпечення своєї власної державної і культурної незалежності повертають її до національної школи, бо усім уже зрозуміло, наскільки нація, яка пройшла через таку школу, буде дужчою другої нації, яка її не проходила. Школа – великий фактор для остаточного формування нації... Перш ніж уявити собі, що означає «національна?»[10, с. 126]

У своїх педагогічних працях С. Русова детально проаналізувала як принцип індивідуалізації, який вона сприймала як головну вимогу справедливого виховання, що повинно формувати індивідуальну моральну свідомість кожної дитини, так і принцип соціалізації виховання: «людина стає людиною лише в громаді» [9, с. 17].

Соціальне виховання розвиває в дитини ті особистісні риси, які дадуть їй змогу стати найкращим громадянином. Стара школа цілком ігнорувала об'єднання, учні виховувались як окремі суб'єкти, підготовлені для якоїсь кар'єри або спеціальності. Однією з провідних ідей виховання дітей С. Русової, що значно впливає на соціалізацію особистості, була ідея виховання в колективі, в основу якого педагог ставила суспільну мету і спільну діяльність, спрямовану на її досягнення [9].

С. Русова виокремила «соціальні одиниці», які найефективніше впливають на виховання дітей :

- родина («але треба, щоб у неї не вимагалось занадто великого підлягання дитини авторитетові батьків»);

- дошкільні заклади (ясла для немовлят, дитячі садки, дитячі хати, ігрові майдани);

- школа, «в якій соціальні потреби й змагання мають урівноважитися, і з якої мають виходити, ані люди законсервовані в традиціях минулого, ані мрійники-ідеалісти, не здатні до практичного сучасного життя». [12, с. 150].

На переконання С. Ф. Русової, виховання справжнього громадянина своєї держави потрібно розпочинати з наймолодшого віку, оскільки національна самосвідомість закладається в людині з перших років її життя. Учена розробила мету і завдання дошкільного виховання, склала орієнтовну програму роботи з дітьми дошкільного віку, визначила форми, методи організації навчально-виховного процесу. [6]

Жодна дитина не народжується з готовою ідеєю морального обов'язку, відзначала С. Русова, але чим жвавіше живе в особистості почуття симпатії, тим міцніше та легше розвивається в ній почуття соціального обов'язку, яке й мусить бути виховане соціальною педагогікою.

Формування моральної поведінки людини починається змалку, в сім'ї, з елементарного поєднання одержуваних дитиною моральних знань із найпростішими моральними діями та вчинками. Нормою тут є зовнішня вимога, яка йде від дорослої людини. На її основі в дитини розвивається свідомо поведінка, виникають зачатки самоконтролю, вона починає діяти на основі внутрішніх спонук, а виконання норм стає мотивом її моральної поведінки [6, с. 71]. Справу виховання бажано якнайчастіше пов'язати з природними нахилами дитини та з вимогами життя, в якому дитина перебуває, зі світоглядом її народу, з психологією її нації. Національне виховання дітей дає певний ґрунт для зміцнення моральних сил дитини – й відродження душі народу. Національне виховання виробляє у людині не половинчастого діяча, який діє на основі хисткої моральності, а міцну, цільну особу.

Софія Русова стверджує, що справжнє виховання не може починатися на порозі школи, а мусить вестися упорядковано з перших днів, бо воно складається з добрих звичок, з перемоги над «...шкодливими інстинктами й з розвитку добрих. ...До 8 літ, цебто до часу, коли дитина вступає уперше в школу, вона вже має той або інший склад душевних сил і в змаганні, з якими інший раз школі доводиться чимало сперечатися, приходиться й дитині переживати важкий розрив усього того, що протягом її життя складалося під впливом родинних умов» [6, с. 68].

У своїх педагогічних працях С. Русова неодноразово підкреслювала, що серед моральних факторів виховання головне місце належить родині, де дитина набирається перших вражень з перших днів свого життя. Педагог розкрила роль родини у вихованні дитини, наголошуючи на тому, що «в родинному житті кожна дитина є живою клітинкою... а родинне виховання залишається ще таки найкращим природним осередком для дітей.

С. Русова великого значення надавала всебічному й гармонійному розвитку особистості дитини засобами використання в навчально-виховній роботі народних традицій та календарно-обрядових свят, зазначаючи, що «свята можна пристосувати до етнографічних свят нашого народу: на Різдво – вечір колядок, вечір вертепу, ялинки та ін.; весною – вечір русалчин, вечір веснянки; можна зробити дуже гарно день першої сіянки, першої посадки дерев

тощо. В кожному святі треба єднати народне, національне, фольклорне із загальнокультурним і давати щось естетичне, красне й радісно-веселе.

Через естетичне сприймання природи поглиблюється і збагачується почуття патріотизму, любові до рідного краю, свого народу, Батьківщини. Це почуття потрібно плекати систематично, в усіх навчальних закладах з учнями різних вікових категорій, причому результат буде залежати від того, наскільки виховання буде «поставлене на національний ґрунт». «Адже ми, наголошувала С. Русова, можемо любити тільки те, що ми знаємо, а тому необхідно ознайомити дітей зі своєю місцевістю – річкою, лісом, озером, найближчим селом, містом, рослинним і тваринним світом свого краю» [18, с. 123].

С. Русовій належать педагогічні ідеї щодо морального виховання дошкільників. Важливим завданням виховання в українському національному дошкільному закладі, за С. Русовою, є моральне виховання дошкільників як «гармонія індивідуальної волі й суспільного гуртового порядку» [15, с. 230]. Відведення провідної ролі моральному вихованню у здійсненні загальної мети виховання – «витворити... людину в найкращому значенні цього слова», – звучить лейтмотивом багатьох творів С. Русової, виражаючи гуманістичну спрямованість її педагогічних ідей.

На думку С. Русової у роботі нової української школи важливе місце відводиться моральному вихованню, головним завданням якого є вироблення характеру. Людину ми найбільше цінімо не за її знання, а за її характер, – він найбільше важить у відносинах людей між собою, він дає змогу людині досягнути найвищі моральні блага» [2, с. 46].

Вчена звертала особливу увагу на вироблення у дошкільників через гру, працю, спілкування моральних звичок, а саме: звички до порядку, звички до чистоти, доброго товаришування, стриманості, уважності, мужності, що значно впливатиме на інтелектуальний і моральний розвиток дитини.

Розкриваючи мету, завдання, зміст, методи і чинники морального виховання, С. Русова вказала деякі шляхи і засоби його реалізації: розвивати почуття ласки до всього живого; вимагати від дитини свідомої акції на допомогу чужій людині, якщо вона в біді; впливати на почуття дитини оповіданнями, де моральне добро якнайкраще вимальоване і викликало б у неї бажання перейняти чудовий зразок; зразок учителя – головний моральний вплив [2, с. 63].

Великого значення у моральному становленні дитини педагог надавала естетичному вихованню. Вона зазначала, що коли дитину оточує краса, для неї цілком

зрозуміла та приваблива, вона впливає на настрій, спонукає до доброї поведінки. Обов'язковою умовою, джерелом естетичного виховання в розумінні С. Русової є загальний вигляд дитячого садка, школи, самих учнів, їх оточення. У всьому повинна бути чистота, охайність. Ці риси С. Русова вважала першими моральними звичками дитини [6, с.124]. Через сприйняття краси у людини формується емоційно піднесене ставлення природи, людини, світу речей, розвивається повага до людської праці. Софія Русова була глибоко переконана у необхідності виховувати всебічно розвинену особистість.

Центральною фігурою в концепції С. Ф. Русової є особистість, дитина з її природними задатками, здібностями, потребами. У працях ученої знаходимо її міркування щодо визначення понять «особистість», «індивідуальність», з'ясування умов, чинників і шляхів формування та розвитку особистості дитини дошкільного віку. Надзвичайно актуальною ця думка є в умовах сьогодення і прослідковується в державних документах. Так, Базовий компонент дошкільної освіти в Україні орієнтує педагогів на цілісний підхід до особистості, тобто центральною фігурою освітнього процесу є дитина – мовленнєва особистість.

Із-поміж засад нового Базового компонента дошкільної освіти визначено, зокрема: визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі в розвитку особистості; збереження дитячої субкультури; повага до дитини, врахування індивідуального особистого досвіду дошкільника.[6]

Учена була переконана, що не існує меж між естетичним і моральним вихованням, оскільки «естетичне виховання готує в серці ґрунт для почуттів моральних» [16, с. 121]. Пізнання дитиною природи породжує і збагачує почуття патріотизму, любові до рідного краю, свого народу, Батьківщини. Вчена радила здійснювати з дітьми близькі й далекі екскурсії, організувати в кожній дитячій установі музей рідного краю, складений переважно з дитячих колекцій.

Моральне виховання дітей, за її переконанням, може бути ефективним лише тоді, коли воно має цілеспрямований характер і здійснюється планомірно, починаючи з наймолодшого віку дитини, ґрунтуючись на національній основі. Ввійшовши в історію педагогічної думки як визначний теоретик дошкільного виховання дитини, спочатку С. Русова впроваджувала фребелівську систему виховання, однак педагогічний досвід вихователя дозволив їй зробити висновок, що

вона характеризується відірваністю від життя [16].

Відмінною особливістю педагогічної концепції С. Русової було органічне поєднання естетичного і морального як взаємообумовлюючих компонентів виховного процесу. Важливого значення у зв'язку з цим в процесі морального становлення особистості дитини С. Русова надавала живому спілкуванню з природою, естетичним враженням, якими б збагачувалася духовна природа особистості під час такого спілкування. Дослідниця зазначала, що «коли дитину оточує краса, для неї цілком зрозуміла і приваблива, вона впливає на її настрій, надихає на добру поведінку як серед природи, так і в людському колективі» [5, с. 124].

Отже, С. Русова – видатний український педагог, видавець, письменниця, активна громадська діячка, щира подвижниця української національної культури й стійкий борець за самостійну Українську державу, організаторка національного руху українського жіноцтва. Вона створила надзвичайно цікаві й глибоко наукові твори про українське дошкілля й український національний напрямок виховання дошкільнят і молодших школярів. С. Русова теоретично та практично впровадила концепцію українського дитячого садка, яка містить три складові: мету виховання і завдання дитячого садка, основні принципи, зміст роботи дитячого садка. Варто відзначити, що педагогічна ідея українського дитячого садка була сформована С. Русовою на основі вивчення світової педагогічної думки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) – журнал Вихователь-методист дошкільного закладу. – Київ 2012. – с. 63
2. Зайченко І. В. С. Русова про мету завдання дошкільного виховання / І. В. Зайченко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка – Чернігів, 2009. – 184 с. – С. 4. – (Серія «Педагогічні науки», вип. 71).
3. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень: навч. посібник / В. В. Ковальчук. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2009. – 240 с.
4. Монтессорі М. Самовиховання і самонавчання в початковій школі (Середовище) / М. Монтессорі // М. Монтессорі: теорія і технологія / І. М. Дичківська, Т. І. Поніманська. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. – 304 с.
5. Ніколенко Л.Т. Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я.Ф. Чепіги: Дис...канд.пед.наук:13.00.01 / Ніколенко Лідія Тимофіївна; Центральний ін.-т післядипломної педагогічної освіти. – К., - 2000. – 201 с.
6. Русова Софія Дошкільне виховання [Текст] / С. Русова // Вибрані педагогічні твори / Софія; Упор. Проскура О.В. — К.: Освіта, 1996. — С. 34–184.
7. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання //С. Русова // Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. / За ред. Є.І. Коваленко. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 1. – С. 171 – 258.
8. Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа / С. Русова. – Лейпциг – Катеринослав, 1924. – 153 с.

9. Русова С. Нова школа соціального виховання / С. Русова. – Катеринослав-Лейпциг: Українське видавництво в Катеринославі, 1924. – 150 с.

10. Русова С. Національна школа / С. Русова // Вибрані педагогічні твори. Ч. 1 С. Русова. – К.: «Либідь», 1997. – С. 125-129

11. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.

12. Русова С. Ф. Нова школа соціального виховання / С. Ф. Русова // Вибрані педагогічні твори: у 2-х кн. / С. Ф. Русова; за ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К.: «Либідь», 1997.

13. Русова С. Ф. Нові методи дошкільного виховання / С. Ф. Русова – Прага: Сіяч, 1927. – 112 с.

14. Русова С. Ф. Націоналізація школи / С. Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори С. Ф. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.

15. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Русова. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1924. – 123 с.

16. Русова С. Ф. Дошкільне виховання / С. Ф. Русова // Вибрані педагогічні твори С. Ф. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.

17. Фролова О. Поняття національного виховання у філософсько-освітньому вченні С. Русової / О. Фролова // Українознавство, 2006. – № 3 – С. 187-198.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Тарапака Наталія Володимирівна - завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», кандидат педагогічних наук, доцент.

Коло наукових інтересів: моральне виховання дошкільників у педагогічній спадщині С. Ф. Русової

Мартін Аліна Миколаївна - доцент кафедри методики дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат педагогічних наук.

Коло наукових інтересів: зміст природничої освіти і моральне виховання дошкільників.